

vě obecná závaznost z nich učinila mýtus také v sociálním smyslu slova, tedy jednotnou organizující sílu podrobující si rozmanité projevy lidského kolektiva, normovaný semiotický svět, ze sféry jehož platnosti nelze vystoupit.

Jednoznačný přechod k sovětskému modelu socialismu po roce 1948 byl i u nás zahájením cesty k takovému mýtotořičství jako k závazné kolektivní normě. Víze šťastné budoucnosti se stala povinnou součástí občanské nauky, jiná představa o budoucnosti, obavy z ní nebo i prostý odvrát od budoucnosti k soukromým rozměrům přítomného dne či do minulosti – to všechno bylo nepřijatelné a rovnou zraď. Stejně tak by bývalo nepřijatelné připouštět utopickou vizi budoucího ráje, ale mimo perspektivu jeho zákonitého vzniku: důležité byly obě složky, ráj i teze o vědecké nevyhnutelnosti jeho příchodu. Utopie a věda měly být sbratřeny („ať utopie z vědy pije“, M. Pujmanová²).

Budoucí ráj byl tedy chápán jako něco, co přijít musí, jako budoucnost předem určená a nevyhnutelná. Byl dán v logice takového uvažování už samým dějinným pohybem, nahlíženým s jednoznačnou lineárností, jež byla příznačná spíše pro 19. století, jako nezvratné směřování „vpřed“. Tento pohyb neměl jinou alternativu. Příslušné paradigma bylo prostě dvojčlenné a nabízelo jako další možnost jen pohyb „zpátky“, pohyb nenormální, antipohyb, směřování proti smyslu dějin. Jinými slovy – na jedné misce vah stálo rozumné splnění s proudem, podřízení se rytmu dějin a přitakání zákonitému vývoji ke šťastné budoucnosti, na druhé straně bylo jen bláhové vzdorování hegelovské logice historie, postavené „z hlavy na nohy“.

I přes jasnost a samozřejmost hodnotového pozadí obou těchto kategorií mohly být ovšem jedna i druhá monumentalizovány. Pohyb „vpřed“ – jakkoli v tomto nasvícení jediný možný – byl ve skutečnosti pojmán jako heroický čin,

2 PUJMANOVÁ, Marie: *Miliony holubiček. Verše z domova i ze světa*. Praha: Svoboda, 1950, s. 51.

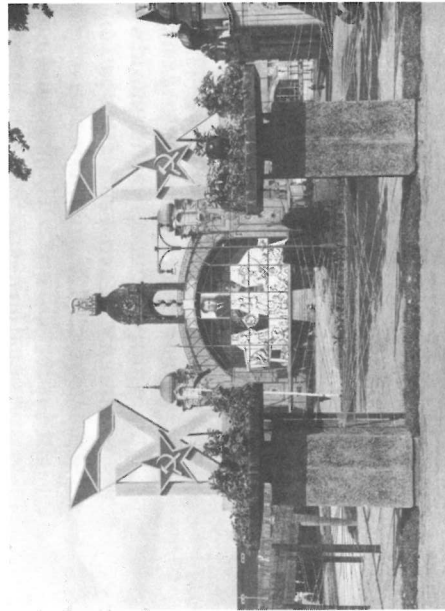
Socialistické koncepte tradičně předpokládaly určitý celý obraz šťastné budoucnosti, do které vplynou dějiny. Ani oficiální projekt vědeckého socialismu, přestože demonstroval zásadní odklon od předmarxistických socialistických soustav, jež shrnoval pod společnou nálepku „socialismu utopického“, se této zásadě nevymýkal. Opíral se sice o zřetelnou racionální osnovu, pracoval s logickými systémy ekonomických výkladů, s průhlednou a jednoduchou filozofií, s čísly, neustále dával najevo svou okázalou praktičnost a vědeckost, ale budoucnost, pootevíraná racionální konstrukcí, zůstávala přese vše mytologickou vizí o ráji s nápadnými rysy sakrálními a ve své podstatě chilistickými (DONSKIS 1990: 2536–2538).

Tyto mytologické prvky pak ještě více zesílily, jakmile se staly součástí státní doktríny, když se utopie proměnila ve smyslu klasické definice Karla Mannheima v „ideologii“, tj. stabilizující sociální myšlení (MANNHEIM 1991: 91). Prá-

jemuž jsou dějiny toliko pouhým materiálem: „Šel Sovětský svaz vpřed. / Šel, léta předbáha / a život košatěl v něm každým ročním plánem“ (S. Neumann³). Uznání zákonitého směru dějin, ztotožnění se s ním, jeho vědomé naplňování se v dobovém nazírání stávalo současně důvodem k obdivu. A obdobně, byť ovšem se znaménky opačnými, také pohyb „zpátky“ nabýval hyperbolizujících rysů. Stával se staromilistvím, reakcionářstvím, odmítnutím pokroku, a tím současně i zradou na těch, kteří nutný pohyb dějin přijali za svůj úděl. A odtud byl jen krok k přímé demonizaci („nejrychlejší fena / jmenuje se Zpět“, F. Hrubín⁴).

Zastavme se však u motivu, že samo přijetí zákona dějin je čímsi obdivuhodným. Přivádí nás totiž k zvláštní rozporčnosti dobového vnímání utopie. Představa cílové epochy šťastného života jako budoucího vyvrcholení dějin má totiž tehdy svůj protějšek a doplněk v představě, že utopie byla dosažena, že je již teď, v přítomnosti žitá. Obě tyto představy se ovšem nevyklučovaly a mohou se zdát být v rozporu jen z dodatečného odstupu.

01 Prámyslový,
později Sjezdový
palác na pražském
Výstavišti, vyzdobený u příležitosti
IX. sjezdu KSČ, 1949

Vize ráje byla prostě zvrstvená. Na jedné straně byla ideálem, ke kterému směřujeme, cílem touženým, ale nevyhnutelným. Ve srovnání s ním se přítomnost mohla jevit jako šedivá, příliš zatížená minulostí („Mršinou minulosti silnici razíme si“, S. Neumann⁵), nedokonale („Že ještě závody dnes nejsou celé ze skla? / Že ještě dým nám nebe špiní dnes?“; S. Neumann⁶). Ale současně znamenala již ráj nalezený, prožívání snu minulých pokolení. Již od třicátých let se upevňuje mýtus nalezeného ráje v Sovětském svazu – Sovětský svaz je obdařován příznácnými atributy: „divukrásná země“, „ráj pracujících“, „země zítřka“ nebo „země, kde zítřka již znamená včera“ – a po válce se tento mýtus rozprostírá na celý socialistický tábor, „stalinský svět“: „A proto láska, láska Stalinovi / za nový světadl, jenž vlajku zítřků nese, / za perspektivy pokolení nových, / v nichž člověk zrající nad hvězdy pozvedne se“ (S. Neumann⁷).

Je přitom přirozeně zachovávána jistá hierarchie. Na nejvyšším stupni stojí sám ideál příštího života v komunismu:

Celý svět bude patřit lidem všem
a každý v každém bude žít,
jako je světlo jedno jedině,
tak bude jeden všesvětový lid.

A práce půjde jako sestra času
a naplní jej medovinou sladkou,

3. NEUMANN, Stanislav: *Píseň o Stalinu*. Praha: Mladá fronta, 1950, s. 22.
4. HRUBÍN, František: *Chléb s ocelí*. Moravská Ostrava – Praha: Josef Lukášik, 1945, s. 25.
5. NEUMANN, Stanislav: *Píseň o lásce a nenávisti*. Praha: Mladá fronta, 1952, s. 14.
6. Tamtéž.
7. Týž: *Píseň o Stalinu*, cit. dílo, s. 31.

děti jak slunce tvoří jednu krásu
a každý z nás jim otcem je a matkou.

Jak děti patřit všem a jako slunce
nad novým světem vycházet všem lidem.

A práce půjde skrze naše ruce
a my v ní ke všem dětem jednou přijdem!

J. Noha⁸

Tato cílová budoucnost je chápána jako zbavená rozporů a problémů, je charakterizována jen zcela nekonkrétně, v závazném repertoáru emblémů, jako zřetelně bez vývoje. Představuje se jako „zítěk zářivý“ a „zítěk překrásný“, „šťastný svět“ (P. Kohout); „budoucí (...), krásný věk“, „budoucí šťastný věk“ (O. Mikulášek).⁹

Ideálu budoucího šťastného života v komunismu se pak v této hodnotové pyramidě nejvíce přibližuje přítomný život v Sovětském svazu. Sovětský svaz je líčen obdobně bez rozporů, jako dokonalá idylická krajina, obývaná šťastnými, spokojenými lidmi: „Šátečky květů vlají v jabloních, / v citronech kvetou, v pomerančích. / Pod nimi lidé jezdí na koních / a orají a kolo tančí“ (K. Šiktanc¹⁰). SSSR je zemí, kde všude dosahuje netušených úspěchů („To je ta zem, ta zem, kde transplantací / rohovka zesnulých se opět zadívá“, M. Pujmanová¹¹), kde ženy

8 NOHA, Jan: *Světlo*. Praha: Československý spisovatel, 1950, s. 58.

9 KOHOUT, Pavel: *Tři knihy veršů*. Praha: Mladá fronta, 1955, s. 78, 58, 336.

– MIKULÁŠEK, Oldřich: *Divoké kačeny*. Praha: Československý spisovatel, 1955, s. 14, 19.

10 ŠIKTANC, Karel: *Tobě, živote!*. Verše. Praha: Práce, 1951, s. 19.

11 PUJMANOVÁ, Marie: *Vyznání lásky*. Praha: Československý spisovatel, 1949, s. 91.

02 Ilustrace Aloise
Moravce z propagační
knihy Československo
v práci, 1949

jsou krásné ve své práci a nikoliv utýrané dřinou „starého světa“ atd.

Na dalším stupni této pyramidy stanuly pak ostatní země po válce utvořeného socialistického tábora. Stávají se vzorovým modelem budoucnosti v té míře, v jaké se přibližily svému vlastnímu vzoru – Sovětskému svazu, v jaké se tedy i ony staly „zemí zítěka“ („má země, / vonička zítěků“, I. Skála¹²). Vznik socialistického společenství nabývá povahy dikazu (v rovině mýtu ovšem nadbytečného), že cesta nastoupená po Říjnové revoluci v SSSR není nahodilá, že je jen další, dramatickou etapou zápasu o rozšiřování hranic „ráje“ na celý svět. Právě fakt nového spojení se Sovětským svazem se stává obligátním základem vlastnec-

12 SKÁLA, Ivan: *Můj země*. Praha: Československý spisovatel, 1950, s. 12.

kého cítění („miluji zemi, která se Sověty / chce k socialistickým jartům růst“, K. Šiktanc¹³).

Tato hodnotová hierarchie však byla poněkud zvláštní. Na jedné straně skutečně platila striktně a bez výjimky jako pevné stupňovitě uspořádaní jednotlivých vzorů od nejvyššího ideálu, budoucího světa komunismu, přes Sovětský svaz, přijímaný jako vzor zase větší stupňům nižším, až k poválečným lidovým demokraciím, které se opět představovaly jako vzor pro dělníky a „pokrokové síly Západu“. Na druhé straně se však příslušné vrstvy dobového utopismu stejně striktně a důsledně prolínaly, ba slévaly do jediné, nápadně stejnorodé vize. Příznak „vyšší“ nebo „nižší“ hodnoty vypustoval do popředí jen při přímém srovnávání: my a Sovětský svaz, my a dělníci na Západě, Sovětský svaz dnes nebo (a to ještě častěji) my dnes a budoucí skutečnost komunistického světa. V ostatních případech se rozdíl mezi rájem budoucím a rájem přítomným stíral: žít poválečnou přítomnost socialistické východní Evropy, tím spíše pak žít v Sovětském svazu, znamenalo současně být účasten budoucího „šťastného věku“ („náš svět je budoucnost“, J. Pilar¹⁴).

Ve skutečnosti to okamžitě rušilo východní představu společenského vývoje a na něj vázaných prudkých změn a nahradilo ji – výlučně ovšem pro státy socialistického tábora – jinou a zřetelně nedramatickou představou nestálého postupného zdokonalování: dokonalý, dokonalější, ještě dokonalější... Převzetí moci komunistickými stranami v jednotlivých zemích znamenalo v rámci této perspektivy překročení prahu ráje. Uvnitř tohoto světa dokonalosti již nemohlo působit jiné zlo než „cizí“, přinesené zvnějšku, z onoho „starého světa“ před branami Utopie.

Ráj

V reflexích současného života se tak příznačně vše podrobovalo dominujícímu obrazu ideální říše budouca, který překryval téměř každý záznam přítomné životní situace a rozšiřoval platnost zákonitostí obecné emblematiky ráje i na něj.

Ta emblematika byla především doslov „rajská“, pramenila z tradičních mytologických představ o ráji-Edenu a také se s nimi výslovně konfrontovala (srov. například výmluvný citát z dobové básně: „aby byl ještě krásnější / než biblických těch rájů deset / náš svobodný ráj vezdejší“, J. Pilar¹⁵). Skutečně až zaráží, jak hluboce vize harmonické společnosti, která byla povýšena na oficiální ideál v zemích socialistického společenství, kořenila v dávno minulosti mytologických představ. Byla formována na pozadí antické tradice („Kdyby Homér verš svůj na ocel zkalil / snad by epos takový napsat mohl“, I. Skála¹⁶), čerpala ze symboliky starozákonní (kromě motivu ráje především motiv zaslíbené země), ale i novozákonní („Pod hvězdou Východu náš svět se rodil“, F. Branišlav¹⁷).

Ostrá polarizace skutečnosti ve skutečnost „starého světa“ a „nového světa“ se přitom ustalovala postupně. Stejně jako řada prvků poválečné mytologie socialismu i ona byla připravována již avantgardou (GROYS 1988), navíc od dvacátých let pronikala do české kultury z revolučního chilismu sovětského, který aktualizoval, posílil a systemizoval tradiční chiliastické představy socialistických koncepcí. Úlohu katalyzátoru sehrála v této souvislosti hrozba války a pak sama druhá světová válka, která byla vnímána jako apokalyptická katastrofa signalizující definitivní zhroutení „starého světa“ a zvětšující příchod „světa nového“.

13 ŠIKTANC, Karel: *Tobě živote!*. Verše, cit. dílo,

s. 14.

14 PILAR, Jan: *Hvězda života*. Verše z let 1950–

1953, Praha: Československý spisovatel, 1953,

s. 51.

15 Týž: *Rádost na zemi*. Praha: Československý spisovatel, 1950, s. 62.

16 SKÁLA, Ivan: *Fronta je všude*. Praha: Mladá fronta, 1951, s. 51.

17 BRANIŠLAV, František: *Milostný nápěv*. Praha: Práce 1951, s. 52.

Dovolme si v této chvíli krátkou odbočku a podíváme se, jak se téma konfliktu „starého“ a „nového“ světa prosazovalo v české poezii dávno před Únorem. Příznačná je z toho hlediska již okupační Nezvalova sbírka básní *Pět minut za městem* (1940). Dosavadní nikoli ojedinelé, ale přece jen „bodové“ projevy básnickovy skeps vůči moderní civilizaci se tedy spojují do celistvé soustavy, sbírka má charakter totálního účtování – s moderní kulturou, se sebou samým a vlastní poetikou. Na všech úrovních se tu nastoluje potřeba nového řádu a jeho obrysy jsou sledávány ve sféře přirozených lidských hodnot reprezentovaných idylicko-pastorálními venkovskými emblémy a tradiční emblematickou obrozenskou. Dosavadní svět je představen jako rozvrácený vnitřní krizí, jako postižený katastrofou (všimněme si z toho hlediska motivů potopy, motivů běsovských vpádů a temných znamení – kobylky, černý družba, vlk apod.) a vlastně již nenávratně propadlý minulosti. Ozývá se tu naléhavé téma světa nového – v motivu nové žízně („Nátek slzy pýcha vilnost sebetýžeň / Tyto nápoje jsme do dna vyplili / Otráveni jimi máme novou žízeň“¹⁹), nové lásky. Zánik starého světa je vnímán jako cosi téměř zákonitého, nevyplývajícího tolik z vnější agrese (sbírka je jednou z nejotevřenějších reakcí na okupaci země), ale daného jeho hlubokou krizí. Zdá se, že ani stylizace zářijových dní roku 1939 do „historického obrazu“ budovaného z archaických rekvizit nevyplývala jen z přetrvávajících kánonů a preferencí surrealistické poetiky, ale byla diktována současně i perspektivou pohledu na nedávné události jako na události zcela minulé. Ani motiv času, který v závěru *Historického obrazu* zaznívá, znovu-zrození minulosti neslibuje: fantomatičnost jeho scenerie je součástí celkové zprávy o zkáze epochy (už proto nutně muselo působit pozdější pokračování *Historického obrazu* spíše groteskně, jako každé pokračování, které přichází „za

koncem“). Důležité je, že loučení se starým světem bylo pro Nezvala loučením se sebou samým – moderní poezie už přestává být výkupitelskou hodnotou, lyrický hrdina, rozpiat mezi světem minulým a dosud nejasným světem budoucnosti, se od ní výslovně odvrací („Sbohem křečovitý pláku Pelikáne“, „Dnes už dávno nemiluji exotiku“¹⁹).

Nezvalova básnická sbírka tak nastoluje již na počátku čtyřicátých let „syžet“, který se stává v příštích letech nápadně ftekventovaný. Hrubín ho v *Jobově noci* (1945) také výslovně pojmenovává jako svár „staré země“ a „nové země“ a obdobně jako Nezval ho spojuje s otázkou orientace poezie. Stará země je charakterizována jako „uhnívající“, „stonavá“, atomizující lidi do „samoty“, její mluvčí, stejně „stonavý“, prokletý básník Job, ztělesnění moderního básníka, patří k těm, kteří „jedy samoty destilují“,²⁰ je hluchý k problémům zástupů („Nechce je slyšet hluchý básník Job“²¹). Proti vizi „staré země“ je kladena „země nová“, jednoznačně spojovaná s Ruskem. Konfrontaci tu podtrhuje i kontrast odkazu k poezii Verlainově v rámci tématu staré země a odkazu k poezii Majakovského („Blesk, / blesk – / a ticho břeskne...“²²) v rámci tématu země nové. Proti samoté básníka Joba – Verlaina stojí obraz kolektivního tvůrce, mluvčího zástupů („a všichni, všichni / jsou tu básníky / jménem Majakovský“²³). Druhá světová válka je chápána jednoznačně jako dovršení zápasu starého a nového světa a v tomto smyslu vlastně jako přímé a logické pokračování ruské revoluce.

S představou „nového světa“ souvisela i představa „nového člověka“. Nezval ji řeší, jak jsme viděli, popením atributů moderního básníka, akcentem prostoty, obvyčejnosti, spolupatřičnosti k ostatním. Všechno to se objevuje i u Hru-

19 Tamtéž, s. 105, 103.

20 HRUBÍN, František: *Jobova noc*. Praha: Práce, 1945, s. 15.

21 Tamtéž, s. 20.

22 Tamtéž, s. 27.

23 Tamtéž, s. 33.

18 NEZVAL, Vítězslav: *Pět minut za městem*. Praha: F. Borový, 1940, s. 105.

bína, i zde je ideál nového člověka promítán kontrastně na pozadí figury „prokletého básníka“ – ale tato představa je konkretizována už s jednoznačnými důsledky politickými: „A zatím v dálece nesou lidé krásní / nelidskou tíhu šesté pevniny.“²⁴ Také Holan ve své poezii z roku 1945 téma hledání „nového člověka“ akcentuje (klade si otázku „Kdo fantómy hned v lidi změní?“, vyslovuje touhu „dospět ke člověku, / k němuž jen ironií jdem“²⁵) a zaměřuje je směrem ke světu „chudých“ (k fantómům již jistě nepatří v *Panychidě* listonoš, který „na svou cestu vyšel, / a že by tak rád tympán slyšel, / bije se v ucho pivňáku“, „světlý řidič“ tramvaje, jenž „nereptáje, / ponuru skývu solí si“²⁶). Zeměpisně to zároveň znamená jednoznačnou orientaci k Východu. Portréty sovětských vojáků v *Rudoarmějích* se Holanovi stávají takovými sondami do lidství budoucnosti, oproštěného od všech krizových deformací člověka moderní kultury.

V básnické emblemice se tak už před rokem 1948 vytvořil základ, na kterém mohla vyrůst jednoduchá a přehledná poezie padesátých let. Zkušenost války a rozpadu států, zážitek selhání evropské civilizace tu působily jako katalyzátor, tím spíše, že šlo o zážitek zdvojený, opakování traumatického zážitku selhání civilizace a zániku starého světa za války první, zážitku, který hrál tak významnou úlohu při formování levicové orientace avantgardy dvacátých let. Přes obnovení Československé republiky se minulost jevila být v květnu 1945 již neobnovitelná, jednou provždy zkušenosti války uzavřená – zdálo se (jako už po tolikáté v českých dějinách), že je třeba začít od nuly. Sovětský systém, jehož autoritu a přednosti vítězství ve válce zdánlivě stvzovalo, v té chvíli nabízel zcela novou verzi vývoje. Po válce se

proto už masově hovořilo o perspektivách mířících k šťastnému socialistickému zítřku, věří se, že „jenom socialismus může vyvést lidstvo ze stavu zvrhého do stavu lidského“,²⁷ šmahem se odmítá umění „slonových věží“ a volá se po novém stylu, zásadách lidovosti. Také publicistika hledá nového člověka: „Každý režim vytváří své tváře,“ komentuje *Kulturní politika* v roce 1945 publikované fotografie mladých lidí a za typické pro současnost považuje „tváře s otevřenými okny, s komunikací do světa, bez mrtvolného podsvětí duše“, jež jsou (opět již v přímočaré účelovosti let padesátých) „dobrý materiál“ a velký „závazek pro ty, kdo jej budou obrábět“.²⁸

Ráji

03 Plakát skupiny Pracovní pěťka Program (P5P)
k volbám v roce 1946

24 Tamtěž, s. 37.

25 HOLAN, Vladimír: *Dokumeny*, Ed.: Justl, Vladimír. Praha: Odeon, 1976, s. 159, 167.

26 Tamtěž, s. 177.

27 WEIL, Jiří: Být člověkem. *Kulturní politika*, 1945, roč. 1, č. 16, s. 3.

28 an.: Lidská tvář. *Kulturní politika*, 1945, roč. 1, č. 2, s. 1.

V základním však tehdy přece jen nebylo rozhodnuto. V kultuře v prvních letech poválečných letech sice již značně ovládly pole utopické představy (binární vidění skutečnosti, zkáza starého světa, příchod nového světa, projekt nového člověka apod.), ale atributy těchto utopismů ještě nevykazovaly takovou unifikovanost a jednoznačnost jako později. Jinými slovy – představa „nového světa“ ještě pulzovala mezi politickým ideálem sovětské reality a idylickým světem jednoduchých přírodních a smyslových hodnot. Představa nového člověka se už sice mohla vztahovat k bezjmenné součástce masy,²⁹ ale mohla být vyjadřována i s holanovskou konkrétností, usilující v prostotě objevit zachytané body nové, neredukovatelné složitosti. Individuálnízující momenty těchto představ však další vývoj snadno odvrhl. Zamířela i představa epochy či země na křížovace, představa Československa jako svátku a syntézy Západu a Východu, která opakovala starý obrozený ideogram. Rái upevnil své postavení – potřeboval již jednoznačné přímknutí k Východu a žádal si také jiné básníky, již ne ty, kteří s sebou nesli stín básníka moderního, „prokletého básníka“, jemuž chtěli marně uniknout, ale básníky nové, jasné – básníky, kteří stín nevrhali. Rái potřeboval ostatně také obecně „nové lidi“, nezátžené troskami starého světa.

Proto je vize „šťastné epochy“ spojována teď především s dětmi nebo mládeží, ti se stávají pravými „novými lidmi“ ráje. Jestliže – jak již bylo řečeno – přinášeli s sebou dospělí přes prah nového socialistického světa ve východní Evropě potenciální zátěž minulosti v podobě nejrůznějších „přežitků“, děti a mládež podobným břemenem obtíženy nebyly („A tam, kde ty a já si trochu zatpeme, / ještě si přes rameno vzdychající zpátky, / tam zastup pionýrů před námi se žene, / cestu nám zažlňaje červenými šátky“, S. Neumann³⁰).

Oblíbeným syžetovým prvkem literatury padesátých let (lyrické syžety nikterak nevyjímaje) se tak stávala konfrontace dětí a dospělých, především přímo starých lidí. Milan Kundera v básni Stařenka³¹ – abychom uvedli jeden příklad za mnohé – načrtává portrét staré ženy „v oděnní staromódním“, unavené životem, hovořící, „jako když vane / rozdechává tiše chmýří stýskavé“. Babicka reptá proti nerozumitelným novým časům („samí ti pionýři [...] Anebo, božínku, ten hrozný nerozum po těchhle pětiletkách čítat čas“), ale setkání s vnukem-pionýrem v závěru básně ji náhle usmíruje:

Pod jakým plamenem že smutek roztává?
Nu, pod plamenem lásky, přece.
Chlapec už objal stařenku
a puslit se jí nechce.

Drží ji za ruku. Stařenka šťastna je náhle,
vesele cupitá s ním dále po mezi.
A náhle se jí lbdí jeho rudý šátek
a náhle vůbec nic jí nemrzí.

Děti jsou měřítkem „nové doby“, jsou jejím nositelem, pro ně je především určena („To pre vás, deti našich snov, / sme chceli riešiť / spravodlivo svet“, M. Lajčiak; „ze svých dětí uděláme svědky / slavnějších úrod, aby jejich svět / byl jako chleba, voněl jako med“, J. Noha)³², to ony přehlášují nejistoty pochybovačů spontánní radosti a vírou. Svou samozřejmou zabýdleností ve zbrusu

29 HRUBÍN, František: *Chléb s ocelí*, cit. dílo, s. 42.

30 NEUMANN, Stanislav: *Píseň o lásce a nenávisti*, cit. dílo, s. 17.

31 KUNDERA, Milan: *Člověk zahrada širá. Verše*. Praha: Československý spisovatel, 1953, s. 20–21.

32 LAJČIAK, Milan: *Stáruška moja zem*. In *Verše*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1953, s. 114.
– NOHA, Jan: *Světlo*, cit. dílo, s. 42.

nové socialistické skutečnosti jsou nejvhodnějším materiálem pro šlechtitelský experiment – nový svět potěbuje prostě také nový rod a ten „v kolébkách otvírá už oči“ (J. Pilár³³).

Dětsství znamenalo nemít žádné spojení s minulostí před branami Edenu, být v ráji zcela a bez výjimky. Proto platilo i obráceně: kdo se měl účastnit společného snu o ráji, musel se – alespoň v rovině jednoduché sémiotické operace – stát mladým. Socialismus (komunismus) a mládí byly v dobovém cítění synonyma („Pro nás budou vzkvétat příští léta, / živ je komunismus, mládí světa“, P. Kohout³⁴), stáří k němu nepatřilo a nepatřilo ani do něho. Zrušení stáří jeho znakovým popřením patřilo z těchto důvodů k běžným, a přímo nutným dobovým postupům, jak dokládá názorně například Nezvalova píseň STM následujícím řetězem definic: „Mladý je ten, mladý je ten, kdo bojuje / za šťastný život s armádou míru (...) Mladý je ten, kdo obrozuje svět, / jenž upadl málem do rozvalů, / ať je mu šestnáct či sedmdesát let, / mladý, ach mladý je soudruh Stalin (...) My všichni jsme mladí, měšťácký Západ, / mladý je každý komunista. // Mladí jsou všichni, kdo nás přivedli / do nové epochy s Klementem Gottwaldem v čele. / Mladý je Zápotocký, mladý je Nejedlý, / mladá je strana a její vůdčí (...)“³⁵

Nešlo přitom v žádném případě o ojedinelou básnickou licenci, obraz zrušeného stáří se u nás vznášel od Šumavy k Tatrám, a to nejen v poezii („my republika / mladí jsme“, M. Pujmanová; „I starí komunisti / Mladými sa stali“, M. Laj-

čiak)³⁶ a vůbec v umění, ale i v bezpočtu společenských rituálů a ceremonií, při nichž byli zasloužilí členové strany a státní činitelé obklopováni dětmi a dekorováni rudými šátky, znamením příslušnosti k ráji.

Celkem podle očekávání se tak šťastný věk v obou svých podobách, přítomné, tj. jako socialistický dnešek, i budoucí, tj. jako komunistický zítřek, ztotožňoval s jarem. Teoreticky se k obrazu ráje mohlo sice jistě hodit i léto, období přírodní zralosti, žnů, sklizené úrody, ovšem jaro byla dávana přednost, protože upomínalo právě na mládí („buď šťastno, naše komсомolské jaro“, K. Šiktanc³⁷). A je zajímavé, že obdobně jako tehdejší sémióza, proces tvorby znaků, potlačovala motivy stáří, potlačovala ve spojení s vizí utopie i motivy zimy.

Zvlášť zřetelně to ukazuje oblíbený básnický žánr „českého roku“, cyklus básní s námětem jednotlivých měsíců, který máme z padesátých let doložen v podobě, jež až okázale nebere v úvahu tradiční sémantiku zimy. V Měsících Miroslava Červeny ve sbírce *Po stopách zítřka* přináší báseň Prosinec téma splněného plánu a masového podpisování mírové výzvy, v básni Leden „prozaňuje“ zimní atmosféru téma cestůček proslapaných od člověka k člověku a překonávání tak hlubokým sněhem vnucované osamění. Ideově exponovaná báseň Únor je již zcela vytržena ze zimního kontextu, únorová revoluce je současně vítězstvím nad zimou: v centru stojí obraz rozlétavících závějí minulá a Klement Gottwald, jehož zahřívá „horký dech zástupů“.³⁸

Zvláště spojení tématu „Vítězného února“ s jarem a nikoliv se zimou, kam by v cyklu ročních dob patřilo, bylo přímo

33 PILÁŘ, Jan: *Hvězda života. Verše z let 1950–1953*, cit. dílo, s. 48.

34 KOHOUT, Pavel: *Čas lásky a boje. In: Tři knihy veršů*, cit. dílo, s. 284.

35 NEZVAL, Vítězslav: *Křídla. Básně z let 1949–1952*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 15.

36 PUJMANOVÁ, Marie: *Vyznání lásky*, cit. dílo, s. 15.

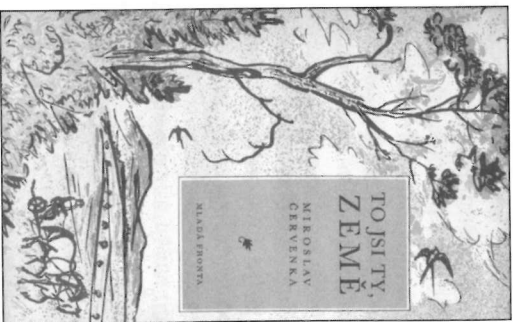
– LAJČIAK, Milan: *Pozdrav. K sedemdesátinám státního Stalina. In: Verše*, cit. dílo, s. 74.

37 ŠIKTANC, Karel: *Tobě, živote! Verše*, cit. dílo, s. 37.

38 ČERVENKA, Miroslav: *Po stopách zítřka. Verše*. Praha: Mladá fronta, 1953, s. 8.

požadavkem doby („Tenkrát byl Únor, mráz, a přece kvetla / ulice naše jako jarní den“, J. Noha: „Tak horce lidské srdce / bilo / v den únorový nad sněhem, / jak jaro by se rozsvítilo / praporů rudým výšlehem“, F. Branislav)³⁹.

Představa šťastného věku se vázala na motiv slunce („a naše ruce po slunci se vztáhly, / po slunci, které narozeno z nás, / svět ozářilo jako požár náhlý / a vyšlo rovnou nad Sovětský svaz“, J. Noha⁴⁰). Epocha socialismu byla představována jako říše světla, slunečního jasu, vstup do ní byl současně přiblížením slunci, rozloučením s temnotou minulých dob. Mohl se tu uplatnit i přímý odkaz ke Campanellovu *Slunečnímu sídlu*, jehož praktickým ztělesněním se nyní

04 Obálka Vojtěcha Sedláčka
k sbírce Miroslava Červenky, 1956

socialistická společnost zdála být („Daleko, za bojem, svítila jiskřivě bílá / budoucnost slunečných krajů“, S. Neumann; „vyrostl až do času / národa slunečného“, J. Noha)⁴¹.

Nová epocha však vyžadovala v prvé řadě také jiný typ mezilidských vztahů, měla se stát překonáním individualismu a osamění. Obraz budoucího šťastného věku (připomeňme si výše citovanou Nohovu vizi) předpokládal lidi propojené pouty soucítění a zájmu až téměř po zrušení vlastní totožnosti („každý v každém bude žít“, J. Noha⁴²). Pohyb světových dějin byl vnímán jako vývoj „od obzoru jednoho k obzoru všech“ (tak zněl i název samostatného oddílu Kunderovy prvotiny) a nová socialistická společnost začala okamžitě vyznávat nekompromisní družnost. Výrazem této družnosti se stávala společná radostná práce a mimo oblast občanských povinností pak především zpěv („Když v komůrce máš zamarčeno / a tlačí tě tvé úzké já – / v sborovém zpěvu svlékneš jméno / a zpíváš do aleluja“, M. Pujmanová⁴³).

Nicméně formule o nepovinné činnosti v tomto případě není výstižná. Účast na sborovém zpěvu svědčila o ochotě spoluvytvářet nový svět navlas stejně jako účast na společném díle, zpěv nebyl tehdy chápán jako zábava, ale spíše jako výraz identity kolektivu („my jsme zpěvi“), O. Mikulášek⁴⁴). Stejně tak radostná nálada nebyla soukromou věcí jednotlivce, ale zcela samozřejmě vyžadovaným přihlášením ke společnému ideálu a programu jeho uskutečňování. Touha po samotě, soukromý smutek se stávaly znakovým odmítnutím nového řádu, přihlášením se

39 NOHA, Jan: *Světlo*, cit. dílo, s. 40.

– BRANISLAV, František: *Krásná láska*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 14.

40 NOHA, Jan: *Světlo*, cit. dílo, s. 36.

41 NEUMANN, Stanislav: *Píseň o lásce a nenávisti*, cit. dílo, s. 14.

NOHA, Jan: *Světlo*, cit. dílo, s. 68.

42 Tamtéž, s. 58.

43 PUJMANOVÁ, Marie: *Miliony holubiček. Verše z domova i ze světa*, cit. dílo, s. 8.

44 MIKULÁŠEK, Oldřich: *Divoké kačery*, cit. dílo, s. 19.

k hodnotám starého světa před branami ráje, a tedy ve svých důsledcích asociálním činem. Proto se utopie (a opět: utopie přítomná stejně jako utopie budoucí) představuje jako země, kde „usmívá se / všechno svým úsměvem“ (K. Šiktanc⁴⁵), „země šťastných úsměvů“ (P. Kobout⁴⁶) apod. Úsměv patří k základním charakteristikám obyvatele ráje: usmívá se dělník skloněný nad soustruhem, žena pracující na poli, soudruh Gottwald na Hradě („Měl něžný úsměv kolem úst / jak dobří lidé mají“, J. Hořec⁴⁷) stejně jako soudruh Stalin v moskevském Kremli.

Jakkoli se utopie budoucí a utopie přítomná nikdy podstatně neliší – jejich emblematika je v zásadě totožná –, v jednom bodě se přece jen rozcházejí. Univerzum utopie budoucí je naprosto jednorodé, homogenní – budoucí utopie pohlcuje vše, ráj je tu bezpodmiňčný a všezahrnující. Vyděluje-li se vůči něčemu (a podstatou ráje je vždy ohraničení vůči okolí, které k němu nepatří), pak je onen „ne-ráj“ dávno neexistujícím jsoucnem, spíše jen vzpomínka než skutečnost, zlý nebo přinejmenším nedokonalý svět před nastolením ráje. Plně ustavení budoucí utopie předpokládá univerzálnost ráje a jeho rozšíření na celý svět.

Naproti tomu utopie přítomná, pozemský ráj socialistické skutečnosti, je vybudována na vyostřené prostorové polaritě. Ráj přítomný stojí v jednoznačné opozici proti ne-ráji, je skutečně doslova *paradeisos* ze staropenského *paira-daeza*, tj. „ze všech stran ohraničené místo“. Sama hranice socialistického světa byla mimochodem v dobovém vědomí

nápadně zdůrazňována, voják-polharničník, strážce hranice, Ráj se v této novodobé mytologii pak celkem přirozeně stával silně preferovanou postavou – oblíbeným hrdinou vyvívaného umění, literatury i filmu.

Ovšem ještě v jedné věci zůstávaly obě vrstvy dobové vize šťastného věku – přítomná i budoucí – odlišeny. Šťastný věk budoucnosti je naplněním tisíciletých lidských tužeb, šťastný věk přítomnosti také, ale i on se přitom vzpíná směrem ke konečnému horizontu budoucnosti. Důležitým motivem obrazu šťastného věku „socialistického dneška“, právě tím, který do budoucnosti poukazuje, je proto motiv „plánu“. Je ve vrstvě „ráje-dnes“ protějškem motivu „snu“, „pohádky“.

Plán myslí, miluje, jedná, je velkým společným dílem, mír naitech mu radostně hraje a člověk jeho je cílem, pohádky svého lidu proměnil v skutečnost prostou a z jeho čísel a slov města i vesnice rostou.

J. Noha⁴⁸

Jeho prostřednictvím se v dobovém chiliastickém myšlení snad nejvýrazněji projevuje sepětí iracionality s racionalitou, snu s vědou, které je pro iluze padesátých let tak příznačné. Plán je v počínající epoše socialistického šťastného věku pokračováním utopického snění a cestou k uskutečnění komunistického zítřka. Budoucnost se dosahuje promyšleným, plánovaným budováním. Mezi těmito slovy – budoucnost a budování – vzniká tehdy ostatně pouto přímé etymologické souvislosti („budoucnost, / již lid si u nás buduje“, J. Noha⁴⁹).

V této souvislosti ovšem vyvstává otázka, kdo je vlastně činným subjektem toho všeho, nositelem budoucnosti, kdo tvoří její plán, kdo buduje. Obyvatelé ráje jsou charakterizováni vesměs dost neurčitě. Jak jsme viděli, je to lid, jsou

45 ŠIKTANC, Karel: *Tobě, živote! Verše*, cit. dílo, s. 33.

46 KOHOUT, Pavel: *Verše a písně. In: Tři knihy veršů*, cit. dílo, s. 11.

47 HOŘEC, Jaromír: *V myšlenkách na něho. In: Gottwald je s námi. Naš první dělnický prezident v zrcadle české a slovenské poezie a prózy*. Ed.: Kusák, Alexej. Praha: Naše vojsko, 1953, s. 367.

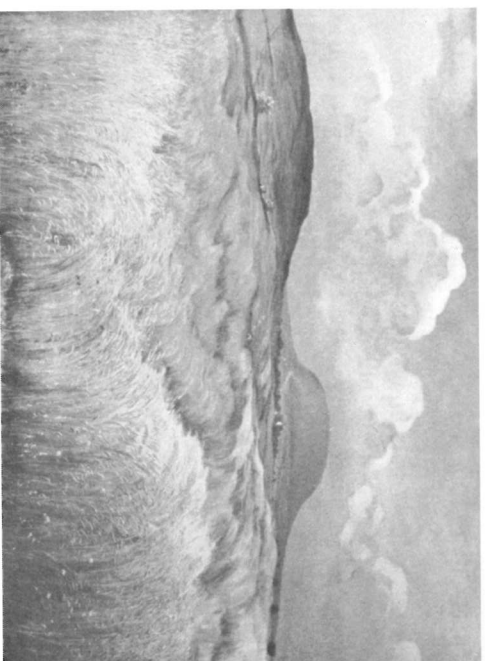
48 NOHA, Jan: *Světlo*, cit. dílo, s. 45.

49 Tamtéž, s. 69.

to děti, mladí lidé, bývají představováni i svou profesí, ale zřádky silně emblematicky, podle předem dané normy. Jakékoliv skutečné osobní rysy se u nich nepřipouštějí, odlišovaly by je vzájemně, a tím oddalovaly, zaháněly do samoty, pro kterou není v ráji místa. Hrdina ráje je prostě bytostí co možná nejméně individualizovanou („šel komunista, bojovník, šlo jaro, Strana-člověk, / a vyhrál zápas o dnešek, o zítřek, o čas, o věk“), je to člověk, „jehož jméno je dělnická třída“ (J. Noha⁵⁰), je to „člověk proletář“ (J. Pilař⁵¹). Jedinec v ráji neznámená nic, nese v sobě a zrcadlí pouze obecné vlastnosti diktované závaznou emblematickou, splývá se všemí, je jejich součástí a oni jsou součástí jeho.

Jedinci se v ráji dostává výsady ztotožnění – s ostatními, ale na nejvyšším stupni také s postavami vůdců, s Leninem („z velikého náměstí, / kam hukot cév se vlévá, / jsem slyšela v mém zápěstí / tep srdce z mauzolea“, M. Pujmanová⁵²), Stalinem („slunce – Stalin – nezhasne [...] bude, hoříc v naší hrudi, / vydávat světlo úžasné“, P. Kohout⁵³) nebo s Gottwaldem („Gottwald v lhu věčný je“, M. Sedloň⁵⁴). Podílí se na jejich slávě a činech a také oni, sadatí či hospodáři této rájské zahrady, přejímají všednodenní úkony zástupů a propůjčují jim punc věčnosti.

I v tomto ohledu se představa socialistického šťastného věku sblíží se s tradičními mytologickými představami ráje, v nichž mezi základní charakteristiky patří soužití s Bohem. Také obyvatele nové epochy požívá milosti podílet se na ní společně s bohem-stvořitelem, brát tak podíl na jeho nesmrtelnosti. Je-li věčně živ stvořitel Stalin nebo Got-

05 Otakar Nejedlý: Podtípské lány
v červeném odpoledni

twald, podle zákona všeobecného splývání a ztotožňování, platícího v ráji, získává i každý z jeho řadových obyvatelů na nesmrtelnosti podíl („my po smrti žít / dobyli sme právo“, M. Laičiak⁵⁵).

V tomto proudu sakralizace je dokonce položeno přímo rovnítko mezi „vynikajícím vůdcem“ a ráj („Všichni vás miluji, ti, jímž jste se již splnil, / i ti, jímž v budoucnu musíte být splněni. [...] Vy jste tou svobodou, [...] tím úsvitem, který se na svět hrne“, J. Pilař⁵⁶).

Mytologická konstrukce dospívá nejvyšší syntézy.

50 Tamtáž, s. 34, 63.

51 PILAŘ, Jan: *Radost na zemi*, cit. dílo, s. 31.

52 PUJMANOVÁ, Marie: *Vyznání lásky*, cit. dílo, s. 59.

53 KOHOUT, Pavel: *Čas lásky a boje*. In *Tři knihy veršů*, cit. dílo, s. 287.

54 SEDLOŇ, Michal: *Gottwaldův hlas. Rudé prvo*, 1953, roč. 33, č. 77 (18.3.), s. 3.

55 LAIČIAK, Milán: *Nenávidím a milujem*. In *Verše*, cit. dílo, s. 101.

56 PILAŘ, Jan: *Radost na zemi*, cit. dílo, s. 16.

Knihna vychází s podporou Akademie věd
České republiky

ŠŤASTNÝ VĚK

(a jiné studie o socialistické kultuře)

VLADIMÍR MACURA

K vydání připravili
Karel Kouba, Vít Schmarc a Petr Šámal

Academia
Praha 2008